

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Introductie: Criminaliteit en gender 1600-1800

Heijden, Manon van der

Citation

Heijden, M. van der. (2022). Introductie: Criminaliteit en gender 1600-1800. *Leidschrift*, 37(februari: Verhuld in het verleden. Vrouwelijke criminaliteit door de eeuwen heen), 7-23. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3448684>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3448684>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Introductie

Criminaliteit en gender 1600-1800

Manon van der Heijden

Inleiding

Volgens de *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics* van 2021 is slechts 15 procent van de verdachten en 13 procent van de veroordeelden in Europa een vrouw. Al vanaf het einde van de negentiende eeuw geven statistieken over criminaliteit aan dat slechts een klein percentage van de criminaliteit door vrouwen wordt gepleegd. De reden voor dit lage percentage wordt door criminologen vaak gezocht in de biologische verschillen tussen mannen en vrouwen en verschillende genderrollen in het publieke leven.¹ Het gegeven dat vrouwen minder bewegingsvrijheid hebben en minder mogelijkheden om een publiek leven te leiden, zou leiden tot minder criminaliteit en tot een mildere behandeling van vrouwen door politie, openbare aanklagers en rechters. Daarnaast wordt er in de literatuur over vrouwencriminaliteit aangenomen dat de verschillen tussen mannen en vrouwen consistent en onveranderlijk zijn.² Historici en criminologen beschouwden vrouwelijke criminaliteit daarom als minder belangrijk en richtten hun aandacht vooral op verklaringen voor mannelijke criminaliteit. Maar is het terecht dat vrouwelijke criminaliteit en genderverschillen zo weinig aandacht krijgen? Verschillende criminaliteitshistorici wezen de afgelopen decennia op hoge percentages vrouwelijke criminaliteit in vroegmoderne steden in Frankrijk, Engeland, Schotland, Duitsland en Nederland.³ Vrouwen bleken niet alleen een veel prominere rol te hebben

---

¹ *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021, Sixth Edition* (<https://wp.unil.ch/europeansourcebook/data-base/6th-edition/>).

² F. Adler en H.M. Adler, *Sisters in Crime: The Rise of the New Female* (New York 1975); O. Pollak, *The Criminality of Women* (Baltimore 1950); M.L. Arnot en C. Osborne, *Gender and Crime in Modern Europe* (Londen 1999); M. Silvestry en C. Crowther-Dowey, *Gender & Crime. Key Approaches to Criminology* (Los Angeles 2008) 9, 26, 191; M.D. Burkhead, *The Search for the Causes of Crime: A History of Theory in Criminology* (Londen 2006) 50; F. Heidensohn, *Crime and Society* (Londen 1996).

³ A. Farge, *Délinquance et criminalité: Le vol d'aliments à Paris au XVIIIe siècle* (Parijs 1974); M. Feeley en D. Little, 'The Vanishing Female: The Decline of Women in the Criminal Process, 1687-1912', *Law and Society Review* 25 (1991) 719-757; M. Feeley, 'The Decline of Women in the Criminal Process: A Comparative History', *Criminal*

in de misdaad, maar daarnaast waren hun misdrijven niet beperkt tot typische vrouwendelicten, zoals kindermoord, hekserij en prostitutie. Vrouwen pleegden, net als mannen, veelvuldig vermogensdelicten en soms ook geweld.⁴ Er zijn duidelijke aanwijzingen dat in West-Europa tussen 1600 en 1900 ongeveer 20 tot 50 procent van de diefstalen door vrouwen werd gepleegd.⁵ Ter vergelijking: in 2015 waren vrouwen over het algemeen slechts verantwoordelijk voor 15 procent van de niet ernstige diefstallen.⁶ Uit recent onderzoek op basis van het Leidse onderzoeksproject *Crime and Gender in Comparative Perspective 1600-1800*, blijkt dat er in West-Europa in de vroegmoderne periode veel grotere variëteit bestond in het aandeel van vrouwen in de criminaliteit. Sterker nog, in de zeventiende en achttiende eeuw was het percentage vrouwen onder de vervolgdgen in Hollandse steden zelfs

---

Justice History 15 (1994) 235-274; M. van der Heijden, 'Criminaliteit en sekse in 18e-eeuws Rotterdam: De verschillen tussen vrouwen en mannencriminaliteit tussen 1700 en 1750', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 21 (1995) 1-36; P. King, *Crime and the Law in England: Remaking Justice from the Margins* (Cambridge 2008); A. Kilday, *Women and Violent Crime in Enlightenment Scotland* (Rochester 2007); P. Spierenburg, *A History of Murder: Personal Violence in Europe from the Middle Ages to the Present* (Cambridge 2008) 117.

⁴ J.M. Beattie, *Crime and the Courts in England 1660-1800* (Oxford 1986); G. Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör: Kriminalität, Herrschaft und Gesellschaft in einer frühneuzeitlichen Stadt* (Bonn 1991); Feeley, 'The Decline of Women in the Criminal Process'; Van der Heijden, 'Criminaliteit en sekse in 18e-eeuws Rotterdam'; King, *Crime and the Law*; L. Zedner, *Women, Crime and Custody in Victorian England* (Oxford 1991).

⁵ Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*, 178; Feeley, 'The Decline of Women in the Criminal Process', 235; H. Wunder, 'Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit. Überlegungen aus der Sicht der Geschlechtergeschichte' in: O. Ulbricht ed., *Von Huren und Rabenmüttern. Weibliche Kriminalität in der Frühen Neuzeit* (Keulen 1995) 39-62; J. Eibach, 'Städtische Gewaltkriminalität im Ancien Régime: Frankfurt am Main im europäischen Kontext', *Zeitschrift für Historische Forschung* 25 (1998) 359-382.; P. Wetmann-Jungblut, 'Modern times, Modern Crimes? Kriminalität und Strafpraxis im badischen Raum 1700-1850' in: R. Habermas en G. Schwerhoff eds., *Verbrechen im Blick. Perspektiven der neuzeitlichen Kriminalitätsgeschichte* (Frankfurt 2009) 148-181; M. van der Heijden, *Women and Crime in Early Modern Holland* (Leiden/Boston 2016).

⁶ *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics 2021* (periode 2011-2016), 206 (<https://wp.unil.ch/europeansourcebook/data-base/6th-edition/>).

opmerkelijk hoog. In Amsterdam, Rotterdam en Leiden bestond in deze periode 20 tot 50 procent van de veroordeelden uit vrouwen.⁷

De vraag is hoe de hoge percentages in sommige regio's in vroegmodern West-Europa zijn te verklaren en waarom er grote variëteit binnen Europa was te zien. In dit themanummer laten de artikelen van Jeannette Kamp, Sanne Muurling, Ariadne Schmidt en Roos Tamis zien dat het aandeel van vrouwen in de criminaliteit tussen ca. 1450 en 1800 sterk samenhangt met de specifieke regionale en stedelijke context waarin vrouwen leefden. In deze inleiding zal ik een overzicht geven van de factoren die een rol speelden in regionale verschillen in vrouwencriminaliteit in vroegmodern West-Europa. Eerst zal ik kort ingaan op het wetenschappelijke debat over de zogenaamde 'vanishing female'; het idee dat vrouwen vóór 1800 net zo crimineel waren als mannen, maar dat hun rol kleiner werd na de industrialisatie. Daarna bespreek ik de discussie onder historici over het belang van publieke rollen van mannen en vrouwen. Ten slotte ga ik in op de verschillende factoren en laat ik zien hoe de artikelen in dit themanummer bijdragen aan het wetenschappelijke debat over vrouwencriminaliteit voor 1800.

De 'vanishing female'

Het hoge percentage vrouwencriminaliteit in de zeventiende en achttiende eeuw heeft tot een academisch debat geleid over de trends in vervolgte criminaliteit van mannen en vrouwen. Criminoloog Malcom Feeley zwengelde het debat aan met een gedurfde these die hij de 'vanishing female' noemde. Op basis van data uit verschillende Europese landen stelde hij dat het aandeel van vrouwen in de criminaliteit vanaf ca. 1750 daalde als gevolg van toegenomen patriarchale verhoudingen.⁸ Volgens Feeley waren vrouwen daarvoor net zo crimineel als mannen, maar na de industrialisatie en de opkomst van het kostwinnersmodel werden zij van de arbeidsmarkt

---

⁷ M. van der Heijden, *Misdadige vrouwen. Criminaliteit en rechtspraak in vroegmodern Holland* (Amsterdam 2016); A. Schmidt, *Prosecuting women. A comparative perspective on crime and gender before the Dutch criminal courts, c. 1600-1810* (Leiden/Boston 2020); J.M. Kamp, *Crime Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main* (Leiden/Boston 2019); S. Muurling, *Everyday Crime, Criminal Justice and Gender in Early Modern Bologna* (Leiden/Boston 2020).

⁸ Feeley en Little, 'The Vanishing Female'; Feeley, 'The Decline of Women in the Criminal Process'.

verdreven en speelde hun leven zich daarna voornamelijk in het huishouden af. Verschillende historici hebben belangrijke bedenkingen geuit bij Feeley's idee van de 'vanishing female'.⁹ Op basis van zijn onderzoek naar Londen in de achttiende en negentiende eeuw concludeerde Peter King dat er geen sprake was van een sterke daling in deze periode, maar juist van continuïteit.¹⁰ Ook Nederlands onderzoek naar stedelijke criminaliteit in de achttiende en negentiende eeuw wees eerder op continuïteit dan een sterke daling. Tussen 1750 en 1838 bleef het aandeel van vrouwen in de vervolgingen hoog.¹¹ Het verband tussen industrialisatie en een lange termijn daling van vrouwelijke misdadigheid wordt inmiddels door historici en criminologen verworpen. Wanneer het percentage vrouwen in de veroordelingen ging dalen, is niet duidelijk, maar waarschijnlijk gebeurde dit pas in de tweede helft van de negentiende eeuw of nog later.¹²

De discussie raakte een dieper liggend probleem, namelijk de sterke focus op kwantitatieve analyse van criminaliteit in de periode tussen 1600 en 1900. Die nadruk leidde tot algemene onder-representatie van vrouwelijke criminaliteit in historische studies. Garthine Walker verwoordde dit in 2003 zo: "What tends to happen is that women are counted, and as being a minority of offenders, are subsequently *discounted* as unimportant".¹³ De Duitse historicus Gerd Schwerhoff had vergelijkbare bezwaren.¹⁴ Een kwalitatieve benadering zou een meer genuanceerd beeld geven van vrouwelijke delinquentie en beter zicht bieden op de sociaaleconomische en culturele omstandigheden die hun criminele gedrag veroorzaakten. Dit type studies

---

⁹ C. Emsley, *Crime and Society in England, 1750-1900* (Londen 1996) 152; M.L. Arnot en C. Osborne, 'Why Gender and Crime? Aspects of an International Debate' in: M.L. Arnot en C. Osborne eds., *Crime and Gender in Modern Europe* (Londen 1999) 1-43, aldaar 8; King, *Crime and the Law*; Van der Heijden, *Women and Crime*, 13-17.

¹⁰ King, *Crime and the Law*, 220.

¹¹ M van der Heijden en V. Koningsberger, 'Continuity or Change? The Prosecution of Female Crime in the Eighteenth- and Nineteenth-Century Netherlands', *Crime, History & Societies* 17 (2013) 101-127.

¹² M. Pluskota, 'Petty Criminality, Gender Bias, and Judicial Practice in Nineteenth-Century Europe', *Journal of Social History* 51 (2018) 717-735.

¹³ G. Walker, *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England* (Cambridge 2003) 4. Zie ook: . Schmidt en M. Pluskota, 'Gevaarlijke vrouwen, misdadige mannen? Een review van het historisch onderzoek naar criminaliteit en gender in Europese steden, 1600-1900', *Stadsgeschiedenis* 8 (2013) 60-77.

¹⁴ Gerd Schwerhoff, *Aktenkundig und gerichtsnotorisch. Einführung in die Historische Kriminalitätsforschung* (Tübingen 1999) 149-166.

toonde aan dat vrouwen doorgaans dezelfde delicten pleegden als mannen, maar het onderzoek staat nog in de kinderschoenen. De resultaten van het *Crime and Gender* project en de artikelen in dit themanummer laten zien dat de combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve analyse bijdraagt aan een beter beeld van vrouwencriminaliteit voor 1800.

Publieke rollen en gender verschillen in criminaliteit

Een tweede punt van discussie betreft de relatie tussen genderverschillen in vervolgte criminaliteit en de praktijken van mannelijke en vrouwelijke publieke rollen. Historici verklaren de genderpatronen in vervolgte criminaliteit doorgaans vanuit twee veronderstellingen. Ten eerste zouden vrouwen minder en ander misdadig gedrag vertonen dan mannen, omdat zij een minder publiek leven leidden: het leven van vrouwen speelde zich vooral binnenshuis af, terwijl mannen veel meer vrijheid hadden om deel te nemen aan publieke en criminele activiteiten. Ten tweede zouden genderideologieën leiden tot de veronderstelling dat vrouwen per definitie minder crimineel zijn. Dit vooroordeel was terug te zien in de criminele procedures. Vrouwen werden namelijk minder snel verdacht en kregen veel minder zware straffen dan mannen.¹⁵ Historici die het concept van publieke rollen gebruiken, richten zich meestal op de negentiende eeuw, omdat vanaf toen het onderscheid tussen publieke en private sferen zou hebben geleid tot genderpatronen in criminaliteit. Feeley's 'vanishing female' is een voorbeeld van zo'n redenatie.¹⁶ Maar het onderscheid tussen publieke en private sferen is ook toegepast op de vroegmoderne periode, ervan uitgaand dat vrouwen veel meer aan huis waren gekluisterd en vaker binnenshuis hun werk deden.¹⁷

---

¹⁵ R.B. Shoemaker, *Gender in English Society 1650-1850: The Emergence of Separate Spheres?* (Londen 1988); Zedner, *Women, Crime, and Custody*; Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*; U. Rublack, *The Crimes of Women in Early Modern Germany* (Oxford 1999); D. Palk, *Gender, Crime and Judicial Discretion, 1780-1830* (Suffolk 2006); King, *Crime and the Law*; Spierenburg, *A History of Murder*.

¹⁶ Feeley en Little, 'The Vanishing Female'; Feeley, 'The Decline of Women in the Criminal Process'; Zedner, *Women, Crime and Custody*; Palk, *Gender, Crime and Judicial Discretion*; C. Emsley, 'Review of Deirdre Palk' *Crime History & Societies* 12 (2008) 130-131.

¹⁷ Shoemaker, *Gender in English Society*; R.B. Shoemaker, *Prosecution and Punishment: Petty Crime and the Law in London and Rural Middlesex, c.1660-1725* (Cambridge 1991); Arnot

Het concept van publieke en private sferen bleek ook problematisch. Ten eerste omdat de dagelijkse praktijk van mannen en vrouwen er heel anders uitzag en die strikte scheiding niet op die manier bestond.¹⁸ Robert Shoemaker wees er terecht op dat historici een onderscheid moeten maken tussen normen over genderrollen en hun daadwerkelijke rollen in het dagelijkse leven. Ondanks heersende opvattingen over het huiselijke en passieve karakter van vrouwen, speelde het leven van vrouwen zich zowel binnenshuis als in het openbaar af op markten, in werkplaatsen, in de straat, in kroegen, in openbare gebouwen, of instellingen van armenzorg en andere publieke voorzieningen.¹⁹ Er is daarnaast een fundamenteeler probleem met het concept van publieke en private sferen: in de vroegmoderne periode waren publiek en privé veel meer vermengd dan nu het geval is. Met het concept 'das offene Haus' stelt Joachim Eibach dat een sterke scheiding tussen privé en publiek niet bestond, omdat er een sterke overlap was van zogenaamde publieke of private ruimtes en activiteiten. Het werk van mannen en vrouwen vond vaak plaats in of rond het huis en gezagsdragers bemoeiden zich met zowel het gedrag van mensen in het openbaar als hun gedrag thuis in de huiselijke sfeer.²⁰ De dichotomie publiek-privé is extra

---

and Osborne, *Gender and Crime*, 23-24; U. Rublack ed., *Gender in Early Modern German History* (Cambridge 2002).

¹⁸ Shoemaker, *Gender in English Society*, 311; J. Kermode en G. Walker eds., *Women, Crime and the Courts in Early Modern England* (Chapel Hill 1994); Arnot en Osborne, *Gender and Crime*, 23; Eibach, *Frankfurter Verböte: Städtische Lebenswelten und Kriminalität im 18. Jahrhundert* (Paderborn 2003); S. Menchi en D. Quaglioni eds., *I tribunali del matrimonio* (Bologna 2006); A. Vickery, 'Golden age to separate spheres? A Review of the Categories and Chronology of English Women's History', *The Historical Journal* 36 (1993) 383-414.

¹⁹ J. Eibach, 'Der Kampf um die Hosen und die Justiz. Ehekonflikte in Frankfurt im 18. Jahrhundert' in: S. Kesper-Biermann en D. Klippel eds., *Kriminalität in Mittelalter und Früher Neuzeit. Soziale, rechtliche, philosophische und literarische Aspekte* (Wiesbaden 2007) 167-188; J. Eibach, 'Das offene Haus. Kommunikative Praxis im sozialen Nahraum der europäischen Frühen Neuzeit', *Zeitschrift für historische Forschung* 38:4 (2011) 621-664; Shoemaker, *Gender in English Society*, 313; H. Wunder, *He is the Sun, She is the Moon. Women in Early Modern Germany* (Cambridge MA 1998); Rublack, *The Crimes of Women*; A. Jacobson Schutte, T. Kuehn en S. Seidel Menchi eds., *Time, Space and Women's Lives in Early Modern Europe* (Kirksville 2001); D. Wright, 'Female Crime and State Punishment in Early Modern Japan', *Journal of Women's History* 16 (2004) 11-28; Walker, *Crime, gender and social order*; Van der Heijden, *Women and crime*.

²⁰ Eibach, 'Das offene Haus'.

problematisch voor de studie naar criminaliteit, omdat delicten op allerlei soorten plekken werden gepleegd, en niet elke locatie is gemakkelijk te oormerken als publiek of privaat. Overspel of voorechtelijke seksualiteit speelden zich meestal af binnenshuis, maar werden gezien als vergrijpen die de openbare orde verstoorden en publiekelijk door kerkelijke en wereldlijke autoriteiten moesten worden aangepakt. Dienstmeiden werkten in huis en hun werkplek was vaak ook de plaats waar zij woonden, maar zij waren tegelijkertijd vaak alleenstaande migranten die zonder steun van familieleden een zelfstandig leven leidden en reisden.²¹ Kortom, de dichotomie publiek-privé is niet voldoende als verklaring voor verschillen tussen vrouwen- en manncriminaliteit.

In het huidige onderzoek naar genderrollen en criminaliteit in de vroegmoderne periode gebruiken sommige historici daarom het begrip *agency*, waarmee ze doelen op de reikwijdte en mogelijkheden van mannen en vrouwen om activiteiten te ondernemen en de variëteit van deze activiteiten. Om te kunnen achterhalen waarom en hoe vrouwen criminaliteit pleegden, zijn de specifieke context en de omstandigheden waarin zij keuzes konden maken van belang.²² Welke omstandigheden bepaalden hogere of juist lagere deelname van vrouwen aan criminele activiteiten? Hieronder probeer ik op deze vraag een antwoord te geven door te kijken naar een viertal factoren: 1. Morele en juridische normen 2. Urbanisatie 3. Familiepatronen en arbeidsparticipatie 4. Levensstandaard.

Morele en juridische normen

Genderverschillen in vervolgte criminaliteit hangen per definitie samen met normen en waarden die per periode en regio verschilden. Morele en juridische normen over het gedrag van mannen en vrouwen hadden invloed op hun rollen in het dagelijkse leven, hun activiteiten en hun gelegenheid om

---

²¹ S. Muurling en M. Pluskota, 'The Gendered Geography of Violence in Bologna, 17-19th Centuries' in D. Simonton ed., *Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience* (Abingdon 2017) 153-163.

²² S. Muurling, M. Pluskota en M. van der Heijden, 'Introduction: Women and Crime in History' in: M. van der Heijden, M. Pluskota en S. Muurling eds., *Women's Criminality in Europe, 1600-1914* (Cambridge 2020) 1-25.

overtredingen te begaan.²³ Morele en juridische normen leidden ook tot een vooringenomen vervolgingsbeleid, vooral ten aanzien van seksueel gedrag en religieuze aangelegenheden. In de zestiende en zeventiende eeuw groeide de controle van autoriteiten op seksueel gedrag en religieuze overtuiging in zowel katholieke als protestantse landen. Vrouwen waren hierbij sneller verdacht en werden harder aangepakt.²⁴ De dubbele moraal in vervolgingsbeleid is een gedeeltelijke verklaring voor de soms hoge criminaliteitscijfers voor vrouwen. Strengere vervolging van hekserij en dubbele standaarden voor seksueel gedrag, zoals overspel, resulteerden direct in meer veroordelingen van vrouwen.²⁵ Die dubbele moraal was soms vastgelegd in de wetgeving. Zo bepaalden de Staten van Holland in 1580 dat vrouwen zwaarder werden bestraft voor overspel dan mannen.²⁶ Andersom werden mannen sneller verdacht van gewelddelicten. Volgens Martin Wiener nam in Engeland in de achttiende en negentiende eeuw de vervolging van geweld tegen mannen sterk toe door nieuwe normen over familiewaarden, huiselijk geweld en kindbescherming.²⁷

---

²³ P. Viazzo, 'What's So Special About the Mediterranean? Thirty Years of Research on Household and Family in Italy', *Continuity and Change* 18 (2003) 111-137, aldaar 117.

²⁴ G. Schwerhoff, 'Geschlechtsspezifische Kriminalität im frühneuzeitlichen Köln: Fakten und Fiktionen' in: O. Ulbricht ed., *Von Huren und Rabenmüttern: weibliche Kriminalität in der frühen Neuzeit* (Keulen 1995) 83-115, aldaar 91; Van der Heijden, 'Criminaliteit en sekse in 18e-eeuws Rotterdam', 16.

²⁵ Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*; Schwerhoff, 'Geschlechtsspezifische Kriminalität im frühneuzeitlichen Köln'; W. Behringer, 'Weather, Hunger, Fear: The Origins of the European Witch Hunts in Climate, Society and Mentality', *German History* 13 (1995) 1-27; B.P. Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (New York 1987); J.B. Durrant, *Witchcraft, Gender, and Society in Early Modern Germany* (Leiden 2007).

²⁶ M. van der Heijden, *Huwelijk in Holland: Stedelijke rechtspraak en kerkelijke tucht* (Amsterdam 1998) 114-116.

²⁷ M.J. Wiener, 'The Victorian Criminalization of Men' in: P. Spierenburg ed., *Men and Violence: Gender, Honor and Rituals in Modern Europe and America* (Columbus 1998) 197-212; Spierenburg, *A History of Murder*; R. Muchembled, *A History of Violence: From the End of the Middle Ages to the Present* (Malden 2012); M. van der Heijden en M. Pluskota, 'Leniency or Toughening? The Prosecution of Male and Female Violence in 19th Century Holland', *Journal of Social History* 49 (2015) 149-167; J.C. Brown en R.C. Davis, *Gender and Society in Renaissance Italy* (Londen 1998) 21-23; T. Dean, 'Theft and Gender in Late Medieval Bologna' *Gender & History* 20 (2008) 399-415, aldaar 400; S.K. Cohn, *Women in the Streets: Essays on Sex and Power in Renaissance Italy* (Baltimore 1996) 35-37.

Niet alleen het vervolgingsbeleid, maar ook het juridische systeem zelf had invloed op vervolging van mannelijke en vrouwelijke criminaliteit. Verschillende type rechtbanken – lager en hoger, lokaal en centraal, seculier of kerkelijk – vervolgden verschillende soorten criminaliteit of gedrag en hanteerden verschillende procedures. Over het algemeen werd het grensoverschrijdende gedrag van vrouwen vaker berecht door lagere rechtbanken of minder formele vormen van (conflict)regulering.²⁸ Daarnaast vormden aangiftebereidheid en de toegankelijkheid en het gebruik van rechtbanken een rol in de vervolgingsverschillen tussen mannen en vrouwen. Martin Dinges betoogde dat de stedelijke bevolking tijdens de vroegmoderne periode de juridische instituten of vormen van conflictregulering inzetten als instrument van sociale controle.²⁹ Uit een vergelijkend onderzoek naar verschillende vormen van regulering en vervolging in vroegmodern Holland blijkt dat vrouwen vaker voorkwamen in de registraties van lagere of meer toegankelijke rechtbanken, zowel als aanklager als verdachte.³⁰ De vervolgde criminaliteit van mannen en vrouwen is dus een optelsom van daadwerkelijk gepleegde criminaliteit, vervolgingsbeleid, aangiftebereidheid en toegankelijkheid en gebruik van rechtbanken.

Urbanisatie

Een tweede cruciale factor die het aandeel van mannen en vrouwen in de vervolgde criminaliteit kan verklaren, is de mate van urbanisatie. Op basis van zijn onderzoek naar criminaliteit in vroegmodern Engeland was John Beattie de eerste historicus die constateerde dat de bijdrage van vrouwen aan criminaliteit veel hoger lag in steden dan op het platteland. Door gebrek aan sociale en economische steun vanuit de traditionele gemeenschap zouden

---

²⁸ Gray, *Crime, Prosecution and Social Relations: The Summary Courts of the City of London in the Late Eighteenth Century* (Basingstoke 2009) 9, 170-171; Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*; Shoemaker, *Gender in English Society*, 292; C. Williams, 'Counting Crime or Counting People: Some Implications of Mid-Nineteenth Century British Police Returns' *Crime, History & Societies* 4 (2000) 77-93; King, *Crime and the Law*, 202-210.

²⁹ M. Dinges, 'The Uses of Justice as a Form of Social Control in Early Modern Europe' in: H. Roodenburg en P. Spierenburg eds., *Social Control in Europe: Volume 1, 1500-1800* (Columbus 2004) 159-175.

³⁰ M. van der Heijden, 'Women, Violence, and Urban Justice in Holland, 1600-1838', *Crime, History & Societies* 17 (2013) 71-100.

vrouwen in de stad een meer onafhankelijk, publiek en risicovol leven leiden.³¹ Franse historici Arlette Farge en Yves Castan kwamen tot overeenkomstige conclusies voor stedelijk en ruraal Frankrijk in de achttiende eeuw.³² Zij stelden dat het plegen van criminele activiteiten, zoals diefstal, inbraak en prostitutie, een logische overlevingsstrategie was voor vele jonge vrouwen uit de lagere klassen die van het platteland naar de stad migreerden. De recente studie van Ariadne Schmidt over de vervolging van vrouwelijke criminelen in de Nederlandse Republiek bevestigt dit beeld: de meeste misdadigsters waren ongehuwd, migrant en onafhankelijk.³³

De urbanisatiegraad kan ook verklaren waarom het aandeel van vrouwen in de criminaliteit binnen Europa tussen 1600 en 1900 varieerde. De lage urbanisatiegraad van Frankrijk en de Duitse gebieden, in vergelijking met Nederland en Engeland, kan een antwoord geven op de vraag waarom vrouwen in deze gebieden een minder publiek leven leidden en dus minder criminaliteit pleegden.³⁴ Rond 1700 leefde ongeveer 30 tot 40 procent van de bevolking in de Noordelijke Nederlanden in steden, terwijl dat percentage in Italië 18 procent was en in de Duitse gebieden slechts 5,5 procent. In Holland was de urbanisatiegraad zelfs 60 tot 70 procent. In de meer geurbaniseerde regio's, zoals Holland en het gebied rond Londen bestond er een veel grotere betrokkenheid van vrouwen in de misdaad.³⁵

In de Duitse gebieden lagen de cijfers veel lager. Gerd Schwerhoff toonde aan dat in de zeventiende eeuw slechts 17 procent van de gearresteerden in Keulen vrouwelijk was. In dezelfde periode waren vrouwen in Amsterdam en

---

³¹ J.M. Beattie, 'The Criminality of Women in Eighteenth-Century England', *Journal of Social History* 8 (1975) 80-116, aldaar 81; Beattie, *Crime and the Courts*; Shoemaker, *Prosecution and Punishment*, 208-209.

³² N. Castan, *Les criminels de Languedoc. Les exigences d'ordre et les voies du ressentiment dans une société pré-révolutionnaire (1750-1790)* (Toulouse 1980); Farge, *Délinquance et criminalité*, 116; O. Hufton, *The poor of eighteenth-century France, 1750-1789* (Oxford 1974) 278-280.

³³ L.P. Moch, *Moving Europeans: Migration in Western Europe Since 1650* (Bloomington 2003) 146; M. Pluskota, *Prostitution and social control in eighteenth century ports* (Londen 2016); A. Schmidt, *Prosecuting women. A comparative perspective on crime and gender before the Dutch criminal courts, c. 1600-1810* (Leiden/Boston 2020).

³⁴ Shoemaker, *Gender in English Society*, 291.

³⁵ J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1811: De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995) 83; P. Clark, *European Cities and Towns 400-2000* (Oxford 2009) 119-123, 128; Van der Heijden, *Women and Crime*.

Londen verantwoordelijk voor bijna de helft van alle vervolgte delicten.³⁶ Het type delicten dat de Keulse vrouwen pleegden duidt op een minder publiek of onafhankelijk leven, want zij werden zelden beschuldigd van vergrijpen tegen de openbare orde. Daarnaast pleegden zij hun delicten in of rond het huis, terwijl mannen hun misdrijven pleegden op en rond de markten in het centrum van de stad.³⁷ Samuel Cohn legde voor vrouwen in zestiende-eeuws Florence eenzelfde verband: in die periode werden de regels voor vrouwen om zich vrijelijk op straat te begeven strenger en bleken zij vervolgens veel minder zichtbaar in de vervolgingscijfers van de Florentijnse criminele rechtbank.³⁸

Ook het karakter van de stad speelde een rol in het aandeel van vrouwen in de criminaliteit. Londen en Amsterdam waren rond 1800 met respectievelijk bijna een miljoen en 217,000 inwoners grote havensteden met een sterke aantrekkingskracht voor migranten, waaronder vele alleenstaande vrouwen.³⁹ Havensteden, zoals Londen, Amsterdam en Rotterdam, maar ook textielsteden als Leiden, kenmerkten zich door een overschot aan vrouwen, hoge percentages huishoudens met een vrouw aan het hoofd en een relatief grote populatie vrouwen uit de laagste sociale klassen die een zelfstandig leven leidden. Deze vrouwen hadden een onafhankelijker en risicovoller leven, waardoor zij een grotere kans liepen de wet te overtreden en in aanraking te komen met criminaliteit.⁴⁰

Familiepatronen en arbeidsparticipatie

Familiepatronen bieden een derde verklaring voor variëteit in vrouwelijke misdaad. Verschillende historici hebben gewezen op belangrijke verschillen binnen Europa. Zo zou vroegmodern Noord-Europa worden gekenmerkt door een relatieve zelfstandige positie en grotere bewegingsvrijheid van

---

³⁶ Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*, 178; Schwerhoff, 'Geschlechtsspezifische Kriminalität im frühneuzeitlichen Köln', 87.

³⁷ Schwerhoff, *Köln im Kreuzverhör*, 180, 451. Zie ook Eibach, *Frankfurter Verhöre*, 247.

³⁸ Cohn, *Women in the Streets*, 37. Zie ook Trevor Dean die waarschuwt voor een te simpele scheiding tussen mannen en vrouwen en hun publieke rollen in relatie tot hun misdrijven: Dean, 'Theft and Gender', 400.

³⁹ Clark, *European Cities and Towns*, 113, 123.

⁴⁰ Van der Heijden, *Women and Crime*, 17-21; Gray, *Crime, Prosecution and Social Relations*, 170; Shoemaker, *Prosecution and Punishment*, 215-216.

vrouwen wegens de typische familiestructuur.⁴¹ In Engeland en Holland bestond een zogenaamde absolute kernfamilie met een relatief grote vrijheid in partnerkeuze en grote gelijkheid in het erfrecht. Het was gebruikelijk dat jongeren op vroege leeftijd het huis verlieten en een onafhankelijk leven leidden en pas op latere leeftijd trouwden. Als gevolg daarvan waren er veel alleenstaanden en één-ouder gezinnen.⁴²

In de Duitse gebieden bestond een zogenaamde autoritaire familiestructuur, waarin het erfrecht nadeliger was voor vrouwen en huwelijken vaker werden gearrangeerd door de ouders of de familie. In tegenstelling tot jongeren in Engeland en Holland, bleven jonge mannen en vrouwen langer thuis wonen en werden zij later zelfstandig. De familiebanden en afhankelijkheidsrelaties waren daardoor veel sterker dan in het kernfamilie systeem.⁴³

In het zuiden van Europa, zoals in Italië, hadden sterke patriarchale normen en sterke familiebanden eveneens nadelige gevolgen voor de positie van vrouwen. Hier resulteerde de vereiste van een bruidsschat voor het huwelijk en in de wet vastgelegde beperkingen in minder bewegingsvrijheid voor vrouwen. In het zuiden van Italië was het vrouwen in de leeftijd tussen 15 en 25 jaar niet toegestaan om buitenshuis te werken. Ook in de meer geürbaniseerde gebieden van Italië was de bewegingsvrijheid van vrouwen beperkt: ze mochten bijvoorbeeld 's avonds vaak niet zonder voogd of mannelijke begeleiding op straat.⁴⁴ Het onderzoek van Sanne Muurling naar

---

⁴¹ S.G. Carmichael, A. de Pleijt, J.L. van Zanden en T. de Moor, 'The European Marriage Pattern and Its Measurement', *Journal of Economic History* 76 (2016) 196-204.

⁴² J. Kok, 'The Family Factor in Migration Decisions' in: J. Lucassen, L. Lucassen en P. Manning eds., *Migration History in World History: Multidisciplinary Approaches* (Leiden 2010) 215-250.

⁴³ Moch, *Moving Europeans*, 32.

⁴⁴ T. Kuehn, 'Daughters, Mothers, Wives and Widows: Women as Legal Persons' in: A. Jacobson Schutte, T. Kuehn en S. Seidel Menchi eds., *Time, Space and Women's Lives in Early Modern Europe* (Kirksville 2001) 97-115, aldaar 114-115; T. Kuehn, 'Gender and law in Milan' in: A. Gamberini, *A Companion to Late Medieval and Early Modern Milan: The Distinctive Features of an Italian State* (Leiden 2014) 406-431, aldaar 416; Cohn, *Women in the Streets*; S. K. Cohn, 'Women and Work in Renaissance Italy' in: J.C. Brown en R.C. Davis eds., *Gender and Society in Renaissance Italy* (Londen / New York 1998); G. da Molin, 'Family Forms and Domestic Service in Southern Italy from the Seventeenth to the Nineteenth Centuries', *Journal of Family History* 15 (1990) 503-527; Viazzo, 'What's so Special About the Mediterranean?', 126; E.S. Cohen, 'To Pray, to Work, to Hear, to Speak: Women in Roman Streets, c. 1600', *Journal of Early*

alledaagse criminaliteit in vroegmodern Bologna toont aan dat de actieradius en arbeidsparticipatie van vrouwen groter was dan vaak verondersteld. Enige nuancering is dus op zijn plaats.

Het precieze effect van de familiepatronen op verschillende levensstijlen van vrouwen binnen Europa is inderdaad onderwerp van een levendig debat, maar er is algemene consensus dat vrouwen een minder zelfstandig en publiek leven leidden bij sterke familiebanden en juridische restricties. In het zuiden van Europa en de Duitse gebieden bleken de patriarchale verhoudingen strikter dan in Engeland en Holland. In haar werk over vrouwelijke criminaliteit en sociale controle in vroegmodern Frankrijk laat Jeannette Kamp zien dat het mannelijke hoofd (*Hausvater*) van het huishouden de leden van het gezin zowel beschermde als disciplineerde. Daartoe behoorden ook jonge migranten die als dienstmeid in het huishouden werkten en woonden. De vrouwen die verschenen voor de Frankfurtse rechtbanken hadden geen bestendige positie in een huishouden of kregen geen bescherming van het mannelijke hoofd.⁴⁵ Die bescherming kenden de jonge migrantenvrouwen in Engelse en Hollandse steden niet of veel minder.⁴⁶

De bewegingsvrijheid en onafhankelijkheid van vrouwen was ook gerelateerd aan hun positie op de arbeidsmarkt. Er is nog weinig comparatief onderzoek gedaan naar de arbeidsparticipatie van vrouwen in vroegmodern Europa, maar er zijn duidelijke indicaties dat de arbeidsparticipatie van vrouwen in Engeland en Holland relatief hoog was.⁴⁷ Ariadne Schmidt stelt dat vrouwen

---

Modern History 12 (2008) 289-311, aldaar 303; Muurling en Pluskota, 'The Gendered Geography of Violence in Bologna'.

⁴⁵ J.M. Kamp, 'Female Crime and Household Control in Early Modern Frankfurt am Main', *The History of the Family* 21 (2016) 531-550; Kamp, *Crime Gender and Social Control in Early Modern Frankfurt am Main*.

⁴⁶ M.E. Wiesner, *Women and Gender in Early Modern Europe and America* (Cambridge 1993) 94; Rublack, *The Crimes of Women*, 256; S. Ogilvie, *A Better Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany* (Oxford 2003) 9; A. Schmidt, 'Vrouwenarbeid in de vroegmoderne tijd in Nederland', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2 (2005) 2-21; M. van der Heijden, E. van Nederveen Meerkerk en A. Schmidt, 'Terugkeer van het patriachaat? Vrije vrouwen in de Republiek', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 6 (2009) 26-52; M. van der Heijden en A. Schmidt, 'Public Services and Women's Work in Early Modern Dutch Towns', *Journal of Urban History* 36 (2010) 285-304; Cohn, *Women in the Streets*, 37.

⁴⁷ A. Schmidt en E. van Nederveen Meerkerk, 'Reconsidering The "Firstmale-Breadwinner Economy": Women's Labor Force Participation in the Netherlands, 1600-1900', *Feminist Economics* 18 (2012) 69-96; A. Schmidt, 'Women and Guilds:

tijdens de Gouden Eeuw opmerkelijk actief waren op de arbeidsmarkt, omdat de vraag naar arbeid groot was en vrouwen soms toegang kregen tot gilden.⁴⁸ De relatief onafhankelijke positie en grotere bewegingsvrijheid van vrouwen in Engeland en Holland maakte hen niet alleen vrijer, maar ook kwetsbaarder. Ze hadden weliswaar meer mogelijkheden om zelfstandig keuzes te maken, buitenshuis te werken en vrij te bewegen op straat, maar zij ontbeerden vaak de steun van familieleden of het huishouden waar zij inwoonden. Hun vrijheid en levensstijl resulteerden in grotere risico's om in aanraking te komen met criminaliteit.⁴⁹

Levensstandaard en welzijn

Criminaliteitshistorici zijn het erover eens dat het relatief hoge aandeel van vrouwen in de misdaad tijdens de vroegmoderne periode samenhangt met hun levensomstandigheden in steden. Waarom en wanneer zette de daling van vrouwencriminaliteit in West-Europa in? Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de overgangperiode 1850-1920, maar er zijn indicaties dat lage participatie van vrouwen in de criminaliteit is gerelateerd aan verbeteringen in de levensstandaard en de opkomst van de welvaartsstaat.⁵⁰

Na de industriële revolutie verbeterde de levensstandaard van zowel mannen als vrouwen en werd de positie van vrouwen in verschillende opzichten gunstiger. Het reële inkomen nam toe, de levensverwachting steeg, kindersterfte nam af en sociale wetgeving verbeterde de

---

Corporations and Female Labour Market Participation in Early Modern Holland', *Gender & History* 21 (2009) 170-189; J. Humphries en C. Sarasúa, 'Off the Record: Reconstructing Women's Labor Force Participation in the European Past', *Feminist Economics* 18 (2012) 39-67.

⁴⁸ Schmidt, 'Women and Guilds', 185.

⁴⁹ Shoemaker, *Prosecution and Punishment*, 208-209; Van der Heijden, *Women and Crime*, 17-23; D.S. Reher, 'Family Ties in Western Europe: Persistent Contrasts', *Population and Development Review* 24 (1998) 203-234; Van der Heijden en Schmidt, 'Public Services and Women's Work'; M. van der Heijden en A. Schmidt, 'Der Haushalt in der niederländischen Geschichtsschreibung: Ehemuster, fragliches Patriarchat und häusliches Leben' in: R. Bonderer, S. Derix, J. Eibach, P. Hahn, E. Harding, M. Lanzinger en I. Schmidt-Voges eds., *Das Haus in der Geschichte Europas: Ein Handbuch* (München 2015) 131-148.

⁵⁰ J.M.L. van Drenth en F. de Haan, *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands* (Amsterdam 1999).

arbeidsomstandigheden van mannen, vrouwen en kinderen. De kwaliteit van leven nam ook toe door het ontstaan van publieke gezondheidszorg en grotere toegang tot scholing en andere voorzieningen. Wellicht resulteerden de algemene verbeteringen in levensstandaard en welzijn ook in lagere criminaliteitscijfers van vrouwen, omdat zij daardoor minder kwetsbaar werden en minder genoodzaakt waren het criminele pad op te gaan.

Het waren niet alleen de economische omstandigheden die vanaf het einde van de negentiende eeuw sterk verbeterden, maar door de opkomst van de welvaartsstaat nam het welzijn in het algemeen toe. Tijdens de vroegmoderne periode bestond er een gefragmenteerd systeem van armenzorg en voorzieningen voor ouderen, wezen en zieken, die door kerken, overheden en burgers zelf werden georganiseerd. Lang niet iedereen had toegang tot deze voorzieningen en armenzorg was nooit voldoende om van rond te komen.⁵¹ Olwen Hufton omschreef de vroegmoderne situatie niet voor niets als een ‘economy of makeshifts’, een scharreleconomie waarin een groot deel van de stedelijke onderlaag overleefde door een combinatie van seizoensarbeid, tijdelijke klusjes, armenzorg en soms criminele activiteiten. Na 1900 groeide de bemoeienis van de nationale overheid met de welvaart en welzijn van de bevolking en nam de sociale zekerheid toe. Vooral vrouwen en kinderen hadden baat bij betere hulpverlening en campagnes tegen armoede, huiselijk geweld en criminaliteit.⁵² Hoewel de groeiende bemoeienis van overheden ook de controle op het leven van armen vergrootte, betekende het welvaartsbeleid ook een verbetering voor vele arme families.

De verbeterde levensomstandigheden en nieuwe voorzieningen waren vooral gunstig voor vrouwen, wier delicten meer dan die van mannen samenhangen met armoede en lage levensstandaard. De meeste vrouwelijke delinquenten waren namelijk arme alleenstaande vrouwen, vaak met kinderen, die niet konden terugvallen op een goed sociaal netwerk en zonder hulp moesten rondkomen. Diefstal, bedelen of prostitutie waren de laatste overlevingsstrategieën als alle andere middelen niet toereikend waren. De verbetering en uitbreiding van de sociale zekerheid gaf vrouwen veel betere overlevingskansen met een reële daling van vrouwencriminaliteit als gevolg.

---

⁵¹ M. van der Heijden, *Civic Duty: Public Services in the Early Modern Low Countries* (Newcastle 2012); Clark, *European Cities and Towns*.

⁵² B. Althammer, A. Gestrich, en J. Gründler eds., *The Welfare State and the ‘Deviant Poor’ in Europe, 1870-1933* (New York 2014).

In Duitsland bleek dit ook uit het sterk dalende aandeel van vrouwen in de rechtszaken wegens bedelen en landlopen vanaf de negentiende eeuw.⁵³

In Nederland lijkt een gelijksoortige ontwikkeling te hebben plaatsgevonden, waar vooral vrouwenorganisaties steun boden aan arme, invalide, veroordeelde en gevangene vrouwen. Waarschijnlijk resulteerde deze hulp ook in een daling van recidive onder vrouwen.⁵⁴ De kans op recidive liep ook terug door nieuwe werkhuizen, verbeterhuizen en andere instellingen die zich richtten op vrouwelijke armen, bedelaars en alcoholisten. Het merendeel van de vrouwen die in de negentiende-eeuwse werkhuizen terecht kwamen, waren zeer arme, oude, zieke of invalide vrouwen, die nergens anders terechtkonden.⁵⁵

Bijdragen themanummer

De casestudies (Leiden, de Republiek, Frankfurt en Bologna) in de vier artikelen laten goed zien hoe bepalend de specifieke lokale context was voor de mate waarin vrouwen deelnamen aan criminele activiteiten.

Het onderzoek van Roos Tamis naar vrouwencriminaliteit in laat vijftiende-eeuws Leiden richt zich op een periode waarover op dit terrein nog weinig bekend is. Haar bevindingen tonen aan dat het aandeel van vrouwen in Leiden ook in de late middeleeuwen al hoger lag dan in de steden in de Zuidelijke Nederlanden. Net als elders namen vrouwen in Leiden een flink aandeel van de vermogensdelicten voor hun rekening en de lokale economische context speelde daarin een grote rol, want de meeste misdrijven waren gerelateerd aan de lakenindustrie.

Het onderzoek van Roos Tamis en Ariadne Schmidt biedt de kans om voorzichtig een langetermijnperspectief te schetsen. Schmidt stelt dat de toegenomen mobiliteit vanaf de late middeleeuwen leidde tot intensivering

---

⁵³ B. Althammer, 'Roaming Men, Sedentary Women? The Gendering of Vagrancy Offenses in Nineteenth-Century Europe' *Journal of Social History* 51 (2018) 736-759.

⁵⁴ Van Drenth en De Haan, *Caring Power*, P. Knepper, *Writing the History of Crime* (Londen 2016) 173-201, 182.

⁵⁵ M. Weevers en C. Bijleveld, 'Utgediende hetaeren, verjaagde concubines en in de steek gelatenen. De opsluiting van vrouwelijke bedelaars eind negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Criminologie* 52 (2010) 351-364; M. Weevers en C. Bijleveld, 'Thans zal met kracht het breien van kousen worden voortgezet'. Vrouwelijke bedelaars en landlopers in de RWI in Leiden 1886-1907', *Justitiële Verkenningen* 36 (2010) 44-67.

van het vervolgingsbeleid, maar in vergelijking met een grote stad als Amsterdam kwamen veel meer vrouwelijke criminelen uit de directe omgeving van Leiden. Haar vergelijkende studie naar migranten voor de vroegmoderne rechtbanken in Nederlandse steden bevestigt dat het hoge aandeel van vrouwen waarschijnlijk gerelateerd was aan de kwetsbare positie van immigrantes in de stad. Verder onderzoek moet uitwijzen of er sprake was van een over-representatie van migranten en of migranten door de stedelijke overheden werden gediscrimineerd.

De bevindingen van Schmidt sluiten mooi aan bij het artikel van Jeannette Kamp, die aantoont dat vrouwelijke migranten in Duitstalige steden veel minder kwetsbaar waren door de informele controle in het huishouden. In Frankfurt moesten migranten een betrekking hebben om in de stad te kunnen verblijven, waarna het hoofd van het huishouden zicht hield op eventuele misstappen. Alleen in extreme gevallen, als een dienstmeid was gevlucht of de *Hausvater* geen vat kreeg op haar gedrag, eindigden ze voor de stedelijke rechtbank. De lokale context bepaalde dus de mate van kwetsbaarheid, bescherming en de kans dat een criminele migrante werd vervolgd.

Ook in het Italiaanse Bologna kwamen vrouwen minder snel voor de rechtbanken terecht, zo blijkt uit de studie van Sanne Muurling. Net als in Frankfurt speelden patriarchale tradities waarschijnlijk een doorslaggevende rol, maar op een heel andere manier dan in de Duitse gebieden. Mannen *en* vrouwen pleegden veelvuldig diefstal en konden rekenen op straf, maar door genderopvattingen was de kans dat vrouwen werden opgepakt kleiner en waren hun straffen minder ernstig. Muurling concludeert terecht dat de Bolognese bronnen waarschijnlijk slechts het topje van de ijsberg tonen. De artikelen in dit themanummer bevestigen dat vrouwen meer *agency* hadden dan vaak is verondersteld, maar de zichtbaarheid van hun criminele activiteiten hing samen met de lokale sociaaleconomische context, genderopvattingen en tradities, en het vervolgingsbeleid van overheden.